

A neoavantgard és az olvasó

Ha a szoborral nem is (minthogy a statikai törvények miatt többnyire csak egyféleképpen rögzíthető), a modern festménnyel, grafikával, még inkább ezek reprodukciójával már az első közelítéskor konfliktusba kerül az egyszerű néző — nem tudja, hogyan is nézze, nehogy úgy járjon, mint az analfabéta az írott szöveggel.

S a modern képzőművészet után — a „fogyasztói zavar“ tekintetében — minden bizonnyal a modern költészet következik. Nemcsak az újszerű cím-tördelés fordítottja meg olykor kezünkben a lapot, hanem egy-egy olvasásra kiszemelt vers is. Most nem az Apollinaire nevével fémjelzett képversre gondolok, hanem az olyan újabb bizonyosságokra, mint amilyent legutóbb Juhász Ferenc-től olvashattunk az *Új Írás* múlt évi utolsó számában. Egészen pontosan, az amerikai Gregory Corso „társtalan vad éneke“, tiltakozása a halál ellen, „egy mámor vázlata, a fájdalom fossziliája“ készítette a magyar költőt, „hogyan egy óriás-vers-lehetőségéből csillogatosan zúgó szó-lombozatot, dörgő fájdalom-erdőt“ csináljon. Így született a *Bomba*, amely szétveti a szokásos oktáv-méretű oldalt, csak keresztbe fordítva fér el rajta, így tudja külső formájában, grafikai képeiben is sugallni a felelősséget és fájdalmat, amit a címszó a XX. század második felében valamennyiünkben kelt.

Am a modern vers és képzőművészeti alkotás rokonsága nem korlátozható csupán arra, hogy mindkettőt gyámoltalan tétovasággal vesszük kézbe, pászitjuk az olvasás-nézés ősi konvencióihoz. Elhagyva a tréfát — amelyet, tudom, sokan komolyan hisznek —, megint Juhász Ferencre hivatkozom; az említett folyóirat változatos reprodukciós anyagát rendszeresen ő értelmezi, prózaverssé mélyített — vagy csak terebélyesített — esszéiben. A véletlen hozta, hogy a Gregory Corso-magyarítással egy számban épp a gobelin-szövő Jean Lurçat-t méltatja, mint századunk legnagyobb művészt, „Picassónak és Henry Moore-nak, a monumentális álmodóknak, megvalósítóknak. századunk hatalmas eposz-teremtőinek“ testvéri társát. Véletlen csupán csak az egyidejűség, de nem az, hogy Juhász Ferenc az eposz-teremtőt, Lurçat gobelinjeinek világegyetemetét csodálja: „a csillag-anyagsziget-ragyogás-lángolás-robbanás lüktet, a földkéreg és a magma, a tűz és a víz, az állatok, növények, madarak, égitestek, mítoszok és hiték lángolnak, füstölnek, ragyognak; gobelinjein a teljes természet és a teljes emberi múlt robot, ragyog és kering.“ Aki csak valamennyire is ismeri Juhász kozmikussá növelt biológiai elemekkel benépesített, bibliás jövendölésű, de a modern tudomány és technika realitására épített költészetét, az nem értheti félre az önvallomást; mint ahogy ars poeticának hangzik ez is: „nemcsak a teremtő-vállalkozás ereje, de a teremtő vállalkozás mérete is a teremtés nagyságának része.“ En még egy Juhász Ferenc-idezetet tennék ezek mellé, amely ugyan a művészi teremtés lényegét, a kiváltódást és kiválást általában kívánja jellemezni, konkrét alkalmazása mégis hasznos lehet: „ha leállanak róla majd a kegyetlen fölösleg héjai, zsírjai és rostjai“... Ugyanezt a reményt mondja ki Márton László a *Magyar Műhelyben*, a költő alkalmi prózájának gyűjteményét recenzálva, amikor „a tökéletes konstrukció igazi cementjét: a tudatos fegyelmet“ üdvözli — a cikkekben megvalósult lehetőségek láttán.

No de a „virágzó világfává“ lombosodott Juhász Ferenc-i líra (és epika) nem témája — tárgya mindössze eszmefuttatásunknak, tárgya, amennyi-

ben a modern költészet néhány kulcskérdésére irányítja a figyelmet. Éppúgy beszélhetnénk a közelmúltban elhunyt Kassák Lajos életművéről — sőt beszélnünk is kell róla; annál is inkább, mert az újszerű képzőművészet és irodalmi kifejezés kapcsolatáról került szó, márpedig ennél jobb példa, hozzánk ilyen közel, nemigen akad. Nem szeretném magamra vonni a citatológia vádját, méltánytalannak érezném azonban, ha a kérdésben nem hivatkoznék az újvidéki Bori Imrére, a magyar avantgard történetét az *Új Symposion*ban irodalomtörténeti körütekintéssel feldolgozó esszéistára. Kassák képzőművészeti alkotásainak geometriája s a képzőművészeti indítású versszerkesztés közötti összefüggés meglegyetően közismert — de Boriék vállalták elsődleges örökségüknek a kassáki hagyományt, s ez az elméleti ember munkáján éppúgy meglátszik, mint e fiatal lap egészen. (Bár például az *Új Symposion* grafikai képe távolról sem egyértelműen kassáki — valahol a szecesszió, a popart és az absztrakt között egyensúlyoz.)

Az avantgard-hagyomány birtoklása egyébként mindenhol napirenden van napjainkban, s amikor az *Utunkban* Sóni Pál cikksorozatát szentel a kérdésnek (*Modernség tegnap és ma*), nyilván érzi a hazai és nemzetközi buzditást. Hiszen a *Viata românească* éppúgy napirendre tűzte az egykori avantgard-folyóiratok elfeledett anyagának, izmusok innen indult s világhírre emelkedett művelői korai pályaszakaszának feltárását, mint ahogy a mai szovjet irodalmat sem lehet megérteni a húszas évek virágzó irányzatai nélkül. Es amint Sóni érdekes párhuzama figyelmeztet rá, jó néhány, az izmusoktól ilyen vagy olyan irányba eltávolodott költőt nem érthetünk meg igazán, például Lucian Blagát vagy Bartalis Jánost, ha nem tárjuk fel indulásuk irodalomtörténeti miliójét.

E tekintetben rengeteg tévhit vár eloszlatásra. Ahhoz a régi megállapításhoz, miszerint az izmusok egy apokaliptikus világ talaján keletkeztek, ma sem férhet kétség, ám a művekben érvényesülő apokalipszis, abszurdítás mellett nem kevésbé fontos hangsúlyozni a valóság-talajt. A mi példánkra alkalmazva: „Kassák is a megbomlott harmonia, a felbillent világegyensúly, a teljesség-hiány költője — de, tegyük hozzá: a realitásoké mindenekelőtt, aki verseiben a megbomlott harmonia, a felbillent világegyensúly képeit szerkesztve, effektusait hívja elő, s az előhívó feladat szolgálatába állítja a verset a képek kiváltotta érzéki benyomások, a verskép konstrukciójának aktivitásával.” A megbicsaklások tekintetében talán túlságosan is elnéző Bori, mégis döntően fontos Kassák-összegezése: „izmusos váltásai egyúttal új szelek vitorlába fogásai is voltak.” Ez az, amit nem sokkal halála előtt maga a nagy formabontó-formateremtő így fogalmazott meg egy nyilatkozatában: az igazi költők közül „a legkülönbek nem elégednek meg annyival, hogy tükrözni a körülményeket, hanem át is akarják azt alakítani. De az átalakuláshoz nem annyira a rombolás dühével, cinikus grimasszal, mint inkább az építés vágyával, alkotásai új minőségű föbbleteredményeivel járulnak hozzá”. Kassáknak ez a kijelentése egy alkotásokban, útatakarásban gazdag élet végső tanulsága, amely — amellet, hogy irodalomtörténeti dokumentum — érvényét a fellendült neoavantgard korában is őrzi igazság. Mert a szakemberek vitatkoznak ugyan rajta, vajon felújíthatók-e negyvenötven-hatvan évvel ezelőtti törekvések, a költők azonban szerte a világon újraélik az expresszionizmus, szürrealizmus kísérleteit, s az elődök tapasztalataival tarsolyukban vagy hályogkövácsként (ha sokáig nem férhettek közel e hagyományhoz), a mai korra próbálják alkalmazni a megújított eszközöket. Ez a neoavantgard annyira benne van a levegőben, hogy az egyszer már „lehiggadt öregek”, mint például Ilyés Gyula vagy Déry Tibor, visszatérnek ifjúságuk formavilágához — természetesen hasznosítva mindazt a hatalmas mesterségbeli ismeretet, amelyet európai csúcsra ivelt pályájukon szereztek.

De másként is feltehető a kérdés. Vajon Ilyés Gyula mai prózaversei nem egy nagyon is konkrét, mindenki számára közérthető, mindennapi realitásra épülnek? (A *Közelítő fagy* indítása: „Jön ismét a sértés. Fűteni kell!” Ebből a köznapi tényből szárnyal fel a vers a végső emberi kérdésekig.) Vajon Déry *Szembenézni* című jelenete, ez az érdekes válasz Ilyés homagédiáknak írt oratóriumára, nem a chaplini groteszk ér-

telmében vett „modern idők“ vetülete. az információ-halmaz, a technikai lehetőségek és az etikum időszerű szembesítése? „Bármily pontosan számolsz és tervezel, mindom magamnak, s ha akár elektronikus is, az ember házassága a valósággal nem anyakönyvezhető sem a pokolban, sem a mennyországban, naponta váltogatják illetőségüket.“ A metafora szépsége nem önmagában van — fényét alkotójának embersége sugározza.

„Mert minden igazi művészet élni segít“ — mondhatjuk Juhász Ferencel. A világ valamelyik pontján, ahol külön felelőssége van azért a helyért, azokért az emberekért; „amely éppúgy végzete és szerelme, mint az én végzetem, szerelmem és hitem“. A neoavantgard sem tehet mást, ha élni akar. A mi költőink — Sóni bőséges (azonban nem eléggé megválogatott) példatárát idéz — szerencsésebb helyzetben vannak, mint nemegy nyugati társuk: világnézetük parancsolóan sugallja a helyzet-felismerésen túlmutató útkeresést, nem a cinikus grimaszt, hanem az építés vágyát. Nemcsak Lászlóffy Aladárról — Páskándi Gézárról és Szilágyi Domokosról is állíthatjuk ezt, a költészetiükben meghatározó szerepet betöltő groteszk ellenére. És ugyanez a tartás jellemzi a román fiatalok közül Sorescu vagy Ion Alexandru líráját: szembenézés a XX. századi emberiséggel, tehát az embertelenséggel is — de az emberiség példáinak ismeretében.

Minden irányzatnak megvannak a vámszedői, s megvannak a jóhiszemű tehetségtelenjei is. Nem szabad az ő izzadságszagú „modernségük“ alapján itélni meg a valóban újra, magasabbra törőket, akár pedig a régi csapások (ezúttal az avantgard) követőit, akik a begazosodott ösvényeket szélesre tapossák, s az így ismét használhatóvá vált úton esetleg újabb csúcokra jutnak. Persze, olyasmis is van, amit az *Új Symposion* egyik számában olvashatunk: „Irom itt / amit megtanultam / azt irom / szikáran és rosszul / ... / hol a hülyeségről / vagy a jóságról / most a humanizmus van / soron utána jó / az emberi szív / ez a tiszta / a szélesre tárt / steril semmi...“ Olvasunk olyan verset (a *Magyar Műhely*-ben is), ahol a mondatok szavakra, a szavak szótagokra, a szótagok hangokra, sőt betűkre hullanak szét, a szerző „modern“ önkénye szerint, fura „enjambement“-ként. De ugyanitt Határ Győző nem egy látszólag játékos, valójában művésziileg is megszenvedett verse, nyelvi könnyedségük Páskándi Gézárral asszociálja bennem, s az *Új Symposion*-ból megismert Tolnai Ottó *Balaton* című versének szózőnőiből végül is egy Juhász Ferencre emlékeztető vízió bomlik ki, múlt és jelen, földrajz és történelem, filozófia és világpolitika, egy utazás jelentéktelen, futó emlékei és megdöbbenő hírek kapcsolódnak egybe a szabad asszociáció szárnyain. Jellemző a versbe beépülő névsor: meghalt Kassák Lajos, meghalt Füst Milán; és Sinkó Ervin, és Áprily, és Ehrenburg és Kodály; és a régebbi mesterek: „a megannyi körmölő kéz / már mint Cendrars csillagokból kirakott karja“; „Brâncuși aki két részre osztva kőbe véste az ember szívét“. (Ugyancsak Tolnai Ottó ír a *Symposion*-ba cikket a Tîrgu Jiu-i Hallgatás Asztaláról; innen való ez a beszédes passzus is: „Erdekes megemlíteni, három nagy művész jött Romániából, hogy a modern költészet, szobrászat és a modern dráma lényeges fordulatait segíték elő: Tzara, Brâncuși, Ionescu.“)

Nem könnyű ezeket a verseket, általában a modern, valamilyen ágon a neoavantgardhoz csatlakozó verseket olvasni. Igazi költő verse azonban — megéri a fáradságot, a küzdelmet a költővel, önmagunkkal. A többértelműség, amelyet egy olasz esztéta, Umberto Eco könyve alapján Sóni fejtegeti cikkeiben, különösen sok fejtörést, nemegyszer bosszúságot okoz a gyanútlan olvasónak. Ezzel azonban — tetszik, nem tetszik — számolni kell; egy világjelenség attól még létezik, ha én nem veszek tudomást róla. Mint ahogy a „meghatározatlan“ egyre erőteljesebb érvényesülése összekuszálja a jó öreg iskolai műfaj-kategóriákat, „egypercesek“ lesznek a novellák, novella-méretűek a lírai konstrukciók, esszészzerűek a drámák. Az irodalom azért még élhet és virulhat — sőt, bizzunk benne, nemcsak olvasók nélkül.

Mért miért csak az olvasó ne változhatna?

Nevét a román olvasók is csak mostanában kezdik megismerni, a hazai magyar olvasóközönség számára meg éppenséggel ismeretlen. Budapesten megjelent ugyan néhány írása Ováry-Oss József fordításában (*Üres a fészek*, 1959), de erre sem figyeltek fel különösebben. Pedig Pavel Dan írásművészetével érdemes megismerkedni. Annak ellenére, hogy mindössze néhány év adatot neki a művészi alkotómunkára, hátrahagyott írásai a kritikai realista román széppróza legmagasabb csúcsait érintik.

A Mezőségen született, Alsó-Detrehemben, 1907. szeptember 3-án, s 1937. augusztus 2-án halt meg Kolozsvárt. Tragikusan rövid élete alatt alig hagyta el Erdély területét. A Mezőségen töltötte gyermekkorát, Tordán járt középiskolába, Kolozsvárt végezte az egyetemet (latin-román szakos tanár volt), s írásai is legnagyobbbrészt erdélyi folyóiratokban, lapokban jelentek meg (*Gind románesc*, *Abecedar*, *Pagini literare*, *Blajul literar*, *România nouă*). Írói pályájának néhány éve alatt nem lett „befutott” íróvá, Bukarest, a román irodalom központja, nem karolta fel érdeme szerint. Írásainak tárgya miatt egyszerűen a „népieskedők” egyikét látták benne, s e beskatulyázás elégséges volt ahhoz, hogy életében legtöbben — köztük a kiváló szemű Camil Petrescu is — kézlegyintéssel intézzék el.

Ma már látjuk, Pavel Dan írásművészetétől mi sem áll távolabb, mint a „népieskedés”.

*

A Mezőség, ahol Pavel Dan született és nevelkedett, gazdaságilag az ország egyik legelmaradottabb vidéke volt. E területnek a kapitalista fejlődéstől elszigetelt, minden komolyabb ipari központtól távol eső paraszti világa az első világháborúig csaknem érintetlenül őrizte meg a feudális-korabeli falusi életformát, elmaradt termelőeszközeivel és elmaradt tudatvilágával együtt, gazdag anyagot kínálva a gyűjtőgató néprajzkutatóknak.

Pavel Dan művészetét azonban nem e néprajzi furcsaságok inspirálják.

A társadalmi fejlődés örök törvénye szerint végül ebbe a zárt paraszti világba is be kellett hatolnia az új, kapitalista szellemnek. A hosszú évszázadok alatt kialakult szigorú szokások és erkölcsi normák, melyek eddig a falu társadalmának életét megszabták, recsegve feszültek szét az új valóság testén, a kis emberi közösségekre jellemző segítőkészség eltűnt, hogy a kíméletlen versenyszellemnek adjon helyet. A primitív termelőeszközökkel és primitív tudattal rendelkező, az emberi energiákat a megnövekedett igényekhez mérten gyümölcsöztetni nem tudó zárt paraszti társadalomban gyökerező meggazdagodási vágy csaknem kóros eltorzulásokat idéz elő az emberi lelkekben. A zárt falusi társadalom, ahol mindenkit mindenki ismer, s ahol eddig a kialakult hagyományok szabták meg az emberek viselkedését, minden kis változást regisztrál, s úgyszólván felnyitva mutatja meg a társadalom lényeges jellemvonásait.

Bálint Tibor

Önkéntes rózsák Sodomában

Fantasztikus regény, „álomjáték” Bálint Tibor legújabb könyve, amelynek cselekménye egy valószínűtlen időben és térben játszódik le, s amely — a szerző szavait idézve — „... mindenütt valósággá dermedhet, ahol a halál három váltásban lebeg a városok felett az öntudatlanság puha kampóin.” Mostanában divat lett az aggodás a jövőért, az emberiség sorsáért. Bálint Tibor könyve kivétel e divat alól: igazí művész, érteljes egyéniség szól a ma emberéhez, óvja őt és figyelmezteti korunk egyik legsúlyosabb betegségére: az elgépiesedésre, az elembertelenedésre. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Szőcs Kálmán

Csendes kiáltvány

Szőcs Kálmán optimista költő, és verseinek túlnyomó része ennek az életérzésnek a verse-öntése. Így válaszolja meg tartalmilag minden Szőcs-költemény a huszadik század emberének valamilyen kisebb-nagyobb problémáját. A formát tekintve viszont a fiatal költő nem ennyire feddhetetlen. Szőcs ugyanis igyekszik a modern tartalmat mindenki számára hozzáférhetően közzélni. Ez a költői eljárás nem egyszer egészen slágerizű verseket eredményez (Rimes bánat), néhol pedig bántóan viszájárnak a József Attila-i versindítások, vershangulatok (Első szerelem). A fiatal költő akkor ír jó verset (Beszélgetés a kislíval, Történes), amikor mindkét veszélytől szabadulni tud. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Szilágyi Domokos

Garabonciás

„mert csak te tudsz beszélni és sorsod az értelem / vedd

téka

leltárba reményeidet szemed élesre állítsd nézz körül e / birodalomban“ — figyelmeztet a harmadik kötetével jelentkező Szilágyi Domokos; leltárra figyelmeztet, önvizsgálatra, erőre int az embert fenyegető minden veszély ellen, szabadságimádatra int, szabadság-megőrzésre a szokásokkal szemben; el nem tiporható, alig viselhető vágyakra hív, lázít, hogy megmaradhassunk embernek szemben az embertelenséggel, hogy megmaradhassunk önmagunknak önmagunk ítélőszéke előtt, hogy megmaradhassunk embertársunk embertársának a többiek előtt; — hatalmas szürrealista víziókkal riaszt Szilágyi minket s önnönmagát, mert meg kell maradnunk, dolgoznunk, győznünk kell minden barbárság ellenére, és énekelnünk: „ó, Európa, légy otthonom, / te lobogj minden szavamon“ (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Kocsis István

Egyenletek

A szerző a legfiatalabb hazai magyar prózaíró-nemzedék tagja. Első kötetével új novellistát és sorkezdő drámaírókat avat a Forrás. Számonkérő, felelősségre vonó művészet a Kocsis Istváné, mélyen humanista örökös, szigorú ítélkezés, szinte fanatikus prédikáció az emberség, a becsület, a helytállás, az emberi tisztaság védelmében. Kocsis ítéletet mond minden önelégült és éppen ezért kallódó embertársra fölött, és minden tollvonásával a felelősségre lázít. Ez a mi időnk millió váratlan veszélut, csapdát, fenyegetést is jelent a mi emberének, de ez csak sokszorozza felelősségünket, és egyetlen pillanatra sincs jogunk lemondani a becsületről, az emberi élet vagy éppen az emberhez méltó halál lehetőségéről — sugallja a fiatal író

Ez a látszólag mozdulatlan, de belül annál forrongóbb, heves személyi összeütközéseket kiváltó, gyors bomlásnak induló paraszti világ termelte ki Pavel Dant, akárcsak Csécsé Móríc Zsigmondot. Ebből a világból hozza magával azokat az alapvető életérzéseket és emlékeket, melyekből később nagyszerű írásai megszületnek.

Ezeket az írásokat tulajdonképp jogtalanul nevezük novelláknak, mint ahogyan Pavel Dant, ezt a született regényíró jogtalanul nevezük novellistának. Hisz a szó valódi értelmében vett novellája — a valóság egy rész-jelenségét önmagában zártan kikerekítő írása — alig van. Legjobb írásai az életből kivágott szegmentumok, regényrészletek, amelyek csupán az író korai halála miatt nem szerveződhetek az egész paraszti életet átfogó falu-regénnyé. Csakis ebből a perspektívából ítélnéljük meg helyesen Pavel Dan írásait: e külön részeket össze kell illesztenünk, hogy belőlük az író realista falu-tablója kikerekedjék.

Hogyan látta Pavel Dan kora faluját?

Egyes kritikusok Pavel Dan „tragikus falu-képéről“ beszélnek. Ez a minduntalan visszatérő kifejezés amellet, hogy tudománytalan, zavaró is, mert nemcsak hogy nem fedi a valóságot, hanem emellet még a „népiek“ misztikus falu-szemléletét is Pavel Dan nyakába varrja, s akaratlanul is azt a gondolatot invokálja, hogy Pavel Dan sajnálkozva nézi a régi falusi életforma pusztulását.

Holott erről szó sincs. Pavel Dan mindenekelőtt a bomlófélben — tehát mozgásban — lévő paraszti világ realista ábrázolója, aki a tragikus jelenségeket éppúgy észreveszi, mint a tragikomikusakat vagy komikusakat. Igaz, cselekményei középpontjában gyakran áll temetés vagy virrasztó, hisz a falu társadalmát egy-egy haláleset bolygatja fel leginkább, arról nem is beszélve, hogy az emberek jellemé az élet nagy eseményeivel kapcsolatban mutatkozik meg legjobban. Am a tárgy önmagában még nem határozza meg az írás hangulatát. Épp Pavel Dan írásművészte a legjobb példa arra, hogy miképpen lehet a „tragikus“ tárgyat is mélyremutató, ironikus humorral feldolgozni. Két legfontosabb ilyen tárgyú írásában a haláleset nagyszerű alkalom arra, hogy a gazdag parasztság mérhetetlen föld-éhségéből származó kímeletlenséget, embertelenséget megmutassa, s a falu szegényeinek egészséges kacagása által mondjon fellette megsemmisítő ítéletet (*Öreg Urcan temetése, Virrasztó*).

Az emberségükből kivetkőzött negatív paraszti figurák mellett Pavel Dan írásaiban szépszámmal találunk olyan falusi és kisvárosi kispolgár-ér.elmiségieket is, akik a nemzetiiségi küzdelem nehéz éveinek nemes törekvéseiről megfedkezve, élik ideálta- lan életüket, s csupán a maguk kis anyagi haszna után szaladnak (*Falusi intelligencia, Gyermekkorai látomások, A nevelő, Pótvízsga*).

A törtétek és hatalmaskodók mellett azonban Pavel Dan meglátja a kisemmizetteket, elnyomottakat, az új rend farkas-törvényét magukéva nem tevő kisembereket is, akiknek alakját a legnemesebb művészet eszközeivel állítja az olvasó elé. E kisemberekről beszél néha együttérző humorral (*Precub, Jufa*),

néha a legtisztább líra hangján (*Üres a fészek*), néha meg, mint a személyes élményekből táplálkozó *Hazatérésben* és *Éjszakában*, a falusi szegénységnek és nyomornak oly megdöbbentően sötét és realiztikus színeit keveri ki, hogy halkságában is túltesz minden nagyhangú tragédián. Ezek az írásai valóban tragikus hangvételűek, de ennek nem Pavel Dan „tragikus látásmódja”, hanem a falusi szegények kétségbeesett társadalmi helyzete az oka. E helyzet elleni művészi tiltakozás az eszmei alapja Pavel Dan kritikai realizmusának, amely utolsó nagy történeti elbeszélésében, a Horea-féle parasztlázadást feldolgozó *Jobbágyokban* éri el tetőfokát.

*

Szólanunk kell végül néhány szót Pavel Dan alkotási módszeréről is. Nem kísérletező író, nem próbálkozik új csapások vágásával, első írásaitól kezdve tudatosan halad a nagy elődök, Slavici, Agírbiceanu, Rebreanu kitaposta úton: a kritikai realizmus útján. Mint már említettük, noha nem hagyott ránk regényt, Pavel Dan írói látásmódjánál fogva született regényíró, aki a valóságot csak bonyolult összefüggéseiben, széles sodrásában tudja szemlélni és ábrázolni. Kiváló megfigyelő, szeme a legrejtettebb dolgokat is észreveszi. Művészetére a magasfokú művészi objektívizálás a jellemző, amely lehetővé teszi számára, hogy tárgyát *kívülről*, mintegy *eltávolodva* szemlélje, hogy helyesen lássa az arányokat, s pontosan a maga helyére illeszzen minden rész-jelenséget. Ez a helyes arányérzék biztosítja Pavel Dan írásainak klasszikus művészi egységét.

A világnak ilyen objektív, lenyűgözően tökéletes visszaadása azonban nem öncél, nem érdektelenség, és semmiképpen sem jelenti az írói mondanivaló hiányát. Épp ellenkezőleg, Pavel Dan írásaiban igen erős, sokszor szenvedélyes írói állásfoglalás nyilatkozik meg, csakhogy sohasem verbális formában, hanem a művészi ábrázoláson keresztül. Az író sohasem lép az előtérbe, engedi, hogy az ábrázolt jelenségek önmagukért beszéljenek. Írásaiban nem tételeket igazol, hanem a valóságot ábrázolja. Ezen a ponton haladja meg Pavel Dan nagy elődeit a művészi ábrázolás kérdésében: míg Slavici és Agírbiceanu írásaiban érezhető a patriarchális moralizálás, míg a fővárosi hajszában dolgozó Rebreanu műveiben itt-ott találunk művészileg kidolgozatlan, elnagyolt részeket, Pavel Dan mindvégig megmarad a tiszta, nagy művészi gonddal kidolgozott realista ábrázolásmód mellett. A művészi ábrázolás tekintetében Pavel Dan művészetét nem maradt töredék.

Nyelve, a mezősi román népnyelvnek irodalmivá stilizált változata, egyszerű, tömör s mégis újszerűen artisztikus. A szereplők nyelvi jellemzésében, beszéltetésében tán mestereit is felülmúlja.

A kettős évforduló alkalmából megelégnünk érdeklődést kizsácsoló, a romániai magyar irodalom egy magyar nyelvű Pavel Dan-kötet kiadásával fejezhetné ki legméltóbban iránta érzett megbecsülését.

Varró János

minden novellája, s különösképpen a könyv legutolsó s talán legjobb írása, a Megszámláltatott fák című dráma. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Utunk-évkönyv 68

Régi, szinte elfeledettnek hitt hagyományt elevenített föl hazai magyar irodalmi hetilapunk, amikor — az ezredik, jubileumi lapszámmal egy időben — évkönyvet jelentetett meg. A szerkesztők odaadó munkáját dicséri a gondosan, lelkiismeretesen összeválogatott anyag: a Szülőföld-pályázat legszebb darabjai, versek, novellák a hazai és világirodalomból, beszámolók az Enescu-fesztiválról, hazánk kultúratisztikai térképe, reprodukciók hazai és külföldi művészek munkáiról, anekdotagyűjtemény, naptár, keresztregény-sorozat. Az évkönyv közli hetvenhat hazai író fényképét, aláírását és rövid életrajzát is. A közel háromszázötven oldal terjedelmű, hiánypótló újrét ajándék fő célja az író—olvasó viszony szorosabbra fűzése. És minden valószínűség szerint a szerkesztők elérik ezt a célt — az olvasó érdeklődéssel olvassa majd a mutató kiadványt.

Vergilius Összes Művei

Dante így idézte a mestert: „te vagy csupán, kitől örökbe kaptam / a zengzetes szót, mely ma büszkeségem / ... Altalad lettem költő és keresztény...” Arany János azt mondja róla, hogy már „csak nyelvbéli tökélyével is megérdemelné, hogy minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.” Hatalmas, tiszteletre méltó munkát végzett Lakatos István az Eklogák, a Georgica és az Aeneis fordításával, de munkájának megvan a gyümölcse, mert

Szabó Kálmánnal együtt olyan könyvet tettek asztalunkra, mely a világirodalom egyik legnagyobb klasszikusát a maga teljességében — sőt minden epigonjával együtt tartalmazza. (Magyar Helikon, 1967.)

Albert Ducrocque

Az anyag regénye

Kivételesen a cím nem újságírói túlzás. A francia szerző valóban az anyag metamorfózisának igazi regényét tárja elénk, az elemi részecskék káoszától a galaxisokba, csillagokba, bolygókba rendeződött molekuláig. Színhely az Univerzum. A modern csillagászat mindenkéhez szóló eredményeinek ragyogó tollú bemutatása: élvezettel olvassuk — gimnazistától a professzorig —; e racionálisan szellemes stílusú könyv alapján mindenki meg fogja érteni az ember helyét a Mindenségben. Ismeretterjesztő művek szerzői legtöbbször meghökkenő részleteket sorakoztatnak egymás mellé, hogy becsalják az olvasót a komoly tudomány előszobájába. A szerző — kibernetikus —, bár szakmája és a téma iránt elfogult, élénk és szellemes művet alkotott. (Kosuth, 1967.)

Gheorghe Chepes —
Emanoil Drob—Maria Popescu

Aspecte ale integrării profesionale a muncitorilor în industria modernă

Tanúi vagyunk annak, hogy hazai szociológiai irodalmunk ugrásszerűen nő, bővül, de egyszersmind bonyolódik is. Az Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének gondozásában jelent meg nemrég a munkásság szakmai integrálódását tárgyaló kötet. A könyv három szerzője külön foglalkozik az ipari munkás képzésével, a modern technikai szükségletek-

A magyar irodalomtörténetírás régen esedékes változást törleszt Mikes művei kritikai kiadásának* megkezdésével. Az I. kötetben a *Törökországi levelek* és a *Missilések*, a II.-ban az *Epistolák* jelent meg betűhív kiadásban. Ezzel a Mikes-probléma, a magyar irodalom olyan sokat vitatott kérdése, újra szönyegre került. Most azonban már nemcsak a végleges tisztázás igényével, de a lehetőségével is.

Ismeretes, hogy régi irodalmunk e legművészbib prózairójának életútja s műveinek sorsa egyaránt tragikus volt: csaknem fél évszázadot töltött hazájától távol, emigrációban, s művei közül csak a *Törökországi levelek*, a *Missilések* és a *Mulatságos napok* jelent meg nyomtatásban. Fordításainak zöme azonban — 11 testes kötet — még ma is, halála után két évszázaddal, kéziratban van. De még az egykor kinyomtatott művek nagyobb része is hozzáférhetetlen volt mind a kutatók, mind az olvasók számára, s a nyomtatásban megjelentek sem szolgálhattak biztos alapul az író nyelvének, stílusának, írásmódjának tüzetes vizsgálatához, mivel a kiadók egyéni felfogásuknak megfelelően alakították az eredeti szöveg irásmodjait. Emiatt művei nem járulhattak hozzá a magyar irodalmi nyelv fejlődési folyamatának feltárásához — pedig e fejlődési folyamat megrajzolásához, a korszak irodalmi nyelvi normájának alakulásához helyesírási és hangtani téren Mikes szövegei igen sok tanulságot nyújtanak. A kritikai kiadás, mely kezünkbe adja az író egész életművét, megteremti a lehetőséget a felvilágosodást megelőző, meglehetősen elhanyagolt korszak irodalmi nyelvi normájának tanulmányozásához.

De a szövegek hozzáférhetlensége, a megbízható kiadás hiánya egyúttal azt is meggátolta, hogy elkészülhessen Mikes hiteles írói arcképe. Az eddigi Mikes-portrék, melyek főleg a *Törökországi levelekre* alapozódtak, nem tükrözheték adekvát módon az író arcát. Bár ez Mikes főműve, s benne minden lényeges vonása tükröződik, e vonások az életmű egészének összefüggésében más hangsúlyt, új színezetet nyerhetnek. A sajtó alá rendező Hopp Lajos érdeme, hogy a zágoni székely író művei kritikai kiadásának megkezdésével alapot teremt e problémák megválaszolására is, sőt: a megjelent szövegek hatalmas, sokirányú, rendkívül igényes jegyzetapparátusában már válaszolt is több bonyolult, a Mikes-filológiában évtizedek óta vitatott kérdésre.

Hopp eredményei elsősorban Mikes főműve, a *Törökországi levelek* felvetette nyelvi, tárgyi, eszmei, műfaji vonatkozású problémák megoldásában mutatkoznak meg. Új módszert érvényesít: szakít azzal a polgári felfogással, hogy Mikes nem kerülhetett kapcsolatba a hazai társadalom életével, s ezért a főfeladat műve külföldi forrásvidékének feltárása kell hogy legyen. Hopp abból a fontos felismerésből indul ki, hogy egy ilyen mű nem jelent meg véletle-

* Mikes Kelemen *Összes Művei. I—II. kötet. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966—67.*

nül éppen a Martinovics-mozgalom éveiben. Kutatásai kiderítették, hogy a *Törökországi levelek* megjelenése nemcsak egy ember (Kulcsár István), hanem a Bécsben élő magyar írók és lapszerkesztők tevékenységére is visszavezethető, következésképp a mű megjelenésében szerepe van a Martinovics-mozgalom körüli erjedésnek. Ezzel Hopp kiemelte a művet korábbi elszigetelt helyzetéből és beleállította a magyar társadalom belső fejlődésének összefüggésébe. Így aztán a mű tartalmi mondanivalójára a *Törökországi levelek* eszmei vonatkozásaira terelődött a figyelem, amelyet eddig nem tanulmányozott eléggé irodalomtörténésírásunk. Pedig ez a mű nagyon fontos az író belső fejlődésének útjának megrajzolása szempontjából, hisz több mint négy évtizedig dolgozott rajta, s ezért nyomon követhető benne fejlődésének minden lényeges momentuma. Nemcsak helyes, de szükséges is volt tehát, hogy Hopp Lajos először erre a műre összpontosítsa figyelmét.

A tudományos értékű jegyzetanyagban a megoldatlan problémák közül elsőként a *Leveleskönyv* hazakerülésének kérdését vizsgálja meg Hopp. Ismeretes, hogy a Mikes-kéziratok hazakerülésének tisztázása egyike a legbonyolultabb problémáknak, mely fölött több mint egy százada folyik a vita az irodalomtörténészek között. Hopp rendkívül körültekintő, új adatokra építő érvelése szerint el kell vetni a még Toldy Ferenc megfogalmazta álláspontot, hogy a *Leveleskönyvet* Tóth Ferenc hozta haza. Thaly álláspontját teszi magáévá: a *Törökországi leveleket* egy török szolgálatban álló, Mészáros nevű ember hozta Bécsbe, 1786-ban. Bécs ezekben az években jelentős szerepet játszott az új gondolatokkal telítődő magyar irodalmi életben: Görög Demeter és Kerekes Sámuel 1789-ben megindítja itt a *Hadi és Más Nevezetes történetek* című újságot, mely a nemesi ellenzéki mozgalom szócsöve lett, s sokat tett a magyar nyelv és irodalom fejlesztéséért. Egész kis társaság jött létre az újság körül, ehhez tartozott a rendkívül művelt Kulcsár István szombathelyi tanár is, a *Leveleskönyv* első kiadója, aki Bécsben érintkezésbe került az ottani magyar szellemi élet képviselőivel és szívvel-lélekkel bekapcsolódott a magyar nyelvű irodalomért folytatott küzdelembe. A *Törökországi levelek* kéziratát Görög Demetertől kapta meg s Szombathelyen adta ki, 1794 februárjában. Kulcsár eredetileg a következő címet akarta adni a könyvnek: „Rákóczi Ferenc fejedelmnek és a vele bujdosó magyaroknak története”. Tekintettel azonban az izgatott közhangulatra (Martinovicsot 1794 júliusában tartóztatták le!), *Törökországi levelekre* változtatta a címet.

Hopp kutatásai nyomán lényegében megoldottnak tekinthető a *Törökországi levelek* hazakerülésének és első kiadásának problémája. Lehetséges, hogy még újabb adatok is napfényre kerülnek, de egy dolog teljességgel bizonyos: Hopp kutatásai révén bebizonyosodott, hogy a bécsi magyar irodalmi társaság vezetői szerepet szántak Mikes művének a nemesi ellenállási mozgalom kiváltotta szellemi erjedésben. S ez az eredmény nemcsak jelentős tudományos teljesítménynek számít, hanem módszertani szempontból is fontos: a hazakerülés és az első kiadás körülmé-

kel, az automatizálással és a kis munkaközösségek munkaviszonyaival, valamint a teljesítménnyel mint a szakmai integráltság kifejezőjével. Ezt a szociológiai munkát hasznossal forgathatják a szociológiai kutatások iránt érdeklődők és a vállalatvezetők. (Editura politică, 1967.)

I. M. Oprea

O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice

Az 1966-ban megjelent emlékezetes Titulescu-monográfia szerzője újabb, szerényebb vállalkozásában a román-szovjet diplomáciai kapcsolatok egyik fontos szakaszáról (1928—1936) értekezik. Erre a periódusra esik a diplomáciai kapcsolatok felvétele (1934), amellyel — az e kérdésben is egységesen és szinkronban cselekvő kisantant-államok — jó néhány európai országot megelőztek. A bevezető általánosságai után a fejezetek publicisztikai lendülettel történészi szigor ellensúlyozza, amelynek azonban egynémely kérdések magyarzásában hatóságosabb kellett volna érvényesülnie. (Editura politică, 1967.)

Din presa literară românească a secolului XIX.

Az irodalomtörténethez elválaszthatatlanul hozzátartozik az irodalmi-művelődési sajtó története is, hiszen történelmi távlatból tekintve a lapok, folyóiratok hasábjairól legalább annyi példamutató tettet, vállalkozást, kezdeményezést idézhet az utókor, mint egy irodalom csúcseit jelző művekből. Ezért hasznos a nemrég indult *Lyceum*-sorozat új darabja, amely középiskolai segédkönyvvül összegyűjti a múlt század: román irodalmi sajtó egy kö-

trete való programcikkét, elvi iránymutatást adó írását. A terjedelmes bevezetőhöz kapcsolódó szövegekből természetesen nemcsak az 1821-ben Budán megjelent Biblioteca româneascăval kezdődő fejlődés fővonala ismerhető meg, hanem az ismert román írók (Rădulescu, Kogălniceanu, Hașdeu, Maiorescu, Vulcan, Slavici, Dobrogeanu-Gherea, Măcedonski) irodalomszervező szerepe is. (Editura tineretului, 1967.)

L. F. Jersov

Russzkij szovjetszkij román (Nacionalniye tradicii i novatorstvo)

A szovjet prózairodalomban vezető helyen álló regényről sok tartalmas monografikus munka jelent már meg, de általános jegyeit eddig kevés szintetikus igényű kötetben mérték fel. Jersov a szovjet-orosz regény történetének főbb vonásait és elméleti problémáit fejlődésének dinamikájában, múltjának és jelenének, a nemzeti és a nemzetközi tapasztalatoknak összvetésével elemzi. A klasszikus elődök termékenyítő hatását három szakaszra bontva a műfaj típusainak sajátos vonásait kutatja, s ugyanakkor az írók alkotásait végső soron minőségileg új műfajnak fogja fel, a hullámok bonyolult interferenciájához hasonlítja. Nagy figyelmet szentel a „közeli” hagyományoknak, a már klasszikusnak számító szovjet alkotásoknak. Gazdag anyagát a társadalmi-pszichológiai, publicisztikai és filozófiai regényről, valamint a regényeposzról szóló fejezetek keretében tárgyalja, az utóbbi három rész központjába állítva Ehrenburg, Leonov, illetve Solohov műveit. (Izdatyelsztvo „Nauka”. Leningrad, 1967.)

nyeinek megvilágításával a mű eszmei mondanivalója, közvetve Mikes egyéniségére terelődött a hangsúly.

A másik kérdés, melyre válaszol Hopp: hogyan keletkezett a *Leveleskönyv*? A szakirodalomban évtizedek óta vita folyik két álláspont között. Az egyik feltevés az, hogy Mikes *naplójegyzeteket* készített, s ennek anyagát dolgozta át *nagyobb időközökben* levelekké. A másik felfogás szerint nem naplót szerkesztett, hanem *leveleket* a törökországi partralépés pillanatától kezdve. A levelek tehát *folyamatosan*, nem nagy időközökben keletkeztek, nagyjából a dátumok feltüntette időben.

Hopp szerint Mikes a törökországi partralépéstől új, korszerű műfajban: a művészi levél formájában örökítette meg élményeit. A gyakorlati levélírás mesteriségét Rákóczi udvarában tanulta meg, a párizsi évek idején pedig megismerte a különféle fiktív levélformájú útirajzokat meg az irodalmi célzatú francia missilis levélműfajt. A francia udvari arisztokrácia körében a XVIII. század elején otthonos volt a stílári igényességgel megírt levél, melynek jellegzetességei: a társalgó hangnem, titkon a nyilvánosság feltételezése, a tetszeni vágyás, a figyelmet lekötő gondolatszöveg, a választékos nyelv, az érzelmi élet finom ábrázolása. Ilyen típusú levelezés folyt Mme de Sévigné és unokatestvére, Roger de Rabutin között. Mikes leveleskönyvének évődő hangneme nagyon hasonlít e levelezés bizalmas, könnyed tónusához, s Hopp szerint Mikest főleg ez a levelezés batorította fel a levélforma alkalmazására.

Mikes eleinte aligha gondolt arra, hogy évtizedekig kell folytatnia fiktív levelezését. Az évek azonban teltek, s a levelek száma velük együtt növekedett. Mostmár Mikes önmagát biztatva, szórakoztatva folytatta leveleskönyvét. Mivel azonban élményanyaga elszegényedett, olvasmányaiból kezdett beledolgozni a levelekbe részleteket, s a spontán levélhangot lassan felváltotta a tudatosabb levlérszerkesztő módszer. Utolsó fiktív levelét 1758-ban írja, s ekkor a konstantinápolyi osztrák követből engedélyt kap, hogy írhasson erdélyi rokonainak. Abba hagyja hát a képzelt levelezést, s 1759–61 között öt missilis levelet ír erdélyi rokonainak. Az élő rokonsággal való kapcsolat felvétele tehát kiszorította tudatából a „néne” alakját, a hazai világ a képzelt világot. Azon az alapon, hogy a fiktív és missilis levelek között sok a tartalmi és formai rokonság, Hopp a fiktív és missilis leveleket azonos irodalmi műfaj: az *irodalmi színvonalú levél* változatainak tekinti.

A *Leveleskönyv* ránk maradt kéziratával kapcsolatban Hopp leszögezi, hogy az másolat, amit igazol a nagyszámú, másolási hibának minősíthető íráshiba. E másolat keletkezési idejének meghatározására azonban kevés fogódzót talál. Biztosabb feleletet csak akkor helyez kilátásba, ha előbb elvégzik Mikes írásmódjának az összes művekre kiterjedő elemzését. Rámutat, hogy a legnagyobb valószínűség szerint a ránk maradt másolat úgy jött létre, hogy Mikes bizonyos időközökben lemásolta a leveleket (az egyik levelében említi is, hogy „minden esztendőnek a kezdetin” rendbe szokta szedni nénye leveléit). Ilyenkor bizonyára végzett kisebb-nagyobb alakítást, stílusigazi-

Nathalie Sarraute

tást a leveleken, de — Hopp szerint — nagyméretű átdolgozásra nem kerülhetett sor. Erre Hopp legfőbb érve tartalmi igényű: a levelek hangulata természetes, friss, az eseményekre való azonnali, spontán reagálás jegyeit viselik magukon. A levelek lírája tehát „aktuális líra“, nem pedig a már lecsillapodott, lehiggadt érzelmek keretbe fogása.

A *Leveleskönyv* szövegét kísérő jegyzetapparátusban Hopp a forma kérdéseinek eldöntésénél a *tartalmi* érveket is segítségül hívja, amikor a *Leveleskönyv* belső sajátosságait tárja fel.

Ezzel kapcsolatban szeretnénk néhány észrevételt tenni. Fontos, eddig háttérbe szorult probléma: *miért* választotta a zágoni író a levélformát élményei megörökítésére? Nem hisszük, hogy a levélforma választásának az az *elsőleges* oka, hogy Mikes megismerte Sévigné asszony vagy mások levélgyűjteményét. Hisz bizonyára Rákóczi előtt sem volt ismeretlen Sévigné asszony levelezése, sőt biztosan tudott arról is, hogy az udvarában élő César de Saussure is megörökíti törökországi élményeit fiktív levelek formájában. S ő mégsem a levélforma mellett döntött, hanem *vallomást és históriát* írt, tehát a korábbi hagyományos műfajokat használja mondanivalója keretéül. A levélműfaj ismeretlen volt a kor magyar irodalmában, s modernebb mondanivaló közlésének kerete. Mikes nyilván azért választotta a levélformát, mert olyan egyéniség keresett itt megnyilatkozást, aki számára a hagyományos műfajok *egyike sem volt alkalmas*. A missilis meg fiktív levélgyűjtemények ismerete csak bátorította Mikest arra, hogy maga is ebben a formában rögzítse élményeit, a hivatalos irodalom szférájába be nem férő mondanivalóját. A legmélyebb, a tartalmi okra azonban csak úgy találhatunk rá, ha a források filológiai feltárása után elvegezzük a másik feladatot is: Mikes eszmerendyszerének, *világnézetének* feltárását. Ez azt jelenti, hogy immár az egész mikesi művet s főleg a *Leveleskönyvet* kell alaposan szemügyre venni, hogy az író világnézete egyes alkotóelemeinek (erkölcsi, vallási, teológiai, politikai, esztétikai nézetek) tisztázása nyomán kirajzolódjék az a *modernebb írói alkat*, amely igényelte a modernebb formát.

Talán ebben a vonatkozásban kell a legterhesebb adósságot letörlesztenünk. Az irodalomtörténetírás nyomán ugyanis olyan Mikes-kép él a köztudatban, amely a hagyományos műfajok bármelyikében is megnyilatkozhatott volna, ami nem igényelte a levélműfaj modernebb formáját. A köztudatban élő Mikes mélyen vallásos ember, aki zokszó nélkül hajlik meg az Isten döntése előtt. Sok van még az újabb tanulmányokban is a polgári Mikes-arcból, mely valójában a 207. levél halálváró öregemberét igyekezett a köztudatba rögzíteni. A polgári irodalomtörténetírás lényegében egy periódus, az öregkor jellegzetességeit *általánosította* az író egész életére, holott a 207. levél csak a végső szakasz belső sajátosságait tükrözi. Mikes belső fejlődésének hiteles rajza még nem készült el, pedig csak ez adhat magyarázatot arra, hogy a hagyományos műfajok (fordításai) alkalmazása mellett, miért nyúl a művészi levél modern műfajához is.

A *Törökországi levelek* tartalmi elemzése dön-

Portretul unui necunoscut

Évekkel ezelőtt egy elemző tanulmány szerzője a francia „absztrakt regény“-t a „lemondás irodalmá“-nak nevezte. Miről mondott le Nathalie Sarraute, az 1939-ben megjelent *Tropizmusok, a ház évvel utóbb* írt Planetárium s a *kezünkben levő Egy ismeretlen arcképe című regényeiben?* Tulajdonképpen a valóságról. Az író, egy sajátos mikro-determinizmus szellemében, a belső monológok végletesen töredékesített felhasználásával, az áttételes reflexekben alig kitapintható helyzeteket rögzítve, mintegy rovtani érdeklődéssel vall az emberről. Mint e munkájával kapcsolatban írja, oly módon, hogy „egy jól ismert társadalmi környezet — Sartre szerint a nagyvilági polgári réteg — elvont és végtelenül parány hatását mutatja be.“ Az eredmény egy félelmetesen aprólékos orvosi látélet, tulajdonképpen röntgen-felvétel, mely dehumanizálja az ábrázolt világot. (Editura pentru literatura universală, 1967.)

Modern Short Stories

A „Story Magazine“ kis formátumú s igénytelen folyóiratnak indult 1931-ben. Rövid idő alatt hírnévre tett szert, s elsőnek közölte William Saroyan, Richard Wright, Tennessee Williams, J. D. Salinger s más világhírűvé váló amerikai írók írásait. A folyóiratban az utolsó évek során megjelent 18 író elbeszélését adták ki ebben a kötetben. A szerzők közt az amerikai Dan Robertson, Eddie Cohen és mások mellett szerepel az angol H. E. Bates, a francia Marcel Aymé s egy koreai diák is. A kötetben közreadott rövid történetek az ilyen írásművek népszerűségét bi-

téka

zonyítják. Ezek a rövid történetek problémákat vetnek fel, kérdéseket tesznek fel, anélkül, hogy válaszolnának rájuk. Olvasásuk közben az az érzésünk, hogy a kötet írói a modern realizmus szellemében fejezik ki „a félelem korá”-nak súlyos problémáit. (New York, Universal-Library, 1967.)

Gyulai Pál

Tanulmányok, bírálatok

Irodalomkritikánk klasszikus örökségének hazai számbavétele vonalában ez a kötet a múlt század legnagyobb hatású magyar kritikusának életművéről nyújt keresztmetszetet. Kozma Dezső, aki a Gyulai-életmű tanulmányait is summázó bevezető tanulmányt írta, arra törekedett, hogy lehetőleg minél több oldaláról mutassa be őt. S valóban, a kötetben megtaláljuk a népmozgalmi irány elméleti megszilárdításában fontos szerepet játszó Petőfi-tanulmányát, egy-egy kisebb tanulmányban megismerkedünk eszményképeiről (Arany, Kemény) vallott nézeteivel, találkozzunk az elméleti összegezésre törekvő kritikussal (A költészet lényegéről, Művészet és erkölcs) s nem utolsósorban azzal a polémikussal is, aki a századforduló éveigi, olykor tévedéseiktől sem mentesen, de mindig szilárd elvi következetességgel reagált az új irodalom jelenségeire. Régóta nélkülözött szövegek, amelyek a Gyulai-mű mai hasznosságát is bizonyítják. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Halász Gyula

A századik év küszöbén

Kilencvenöt év emlékeit, alakjait, eseményeit vonulnak fel az olvasó előtt ennek a kis kötetnek a lapjain. A könyv értéke, hogy a századik év küszöbén álló Halász Gyula saját emlékeinek varázsát oly

tően fontos, mert Mikes egész életén át dolgozott rajta, következőképp tükröződik benne minden fejlődési szakasz jellegzetessége. Különösen az emigráció első évtizedében (nagyjából az első 85—90 levél) keletkezett leveleket kell megvizsgálni, mert itt bukkanhatunk a nyomára azoknak a gondolat-elemeknek, eszmei jellegzetességeknek, amelyek a lengyelországi s főleg a franciaországi élmények eredményeként halmozódtak fel benne. Párizs hatásának erejét nem azon kell és lehet lemérni, hogy hány Franciaországra utaló adat van a *Leveleskönyv*ben. A Rodostót megelőző évek legfőbb eredményeként Mikes egyénisége már a törökországi partraszállás előtt olyanná formálódott, hogy nem a hagyományos, hanem egy modern műfajban talált rá a neki megfelelő megnyilatkozási formára.

A levélműfajt szerintünk végső fokon az az igény hozta létre, hogy a *művelt, sokirányú érdeklődésű ember* kicserélhesse gondolatait hasonló embertársaival az általános vagy saját magát érintő dolgokról. A levél valójában írott társalgás, mely híreket közöl a külső és belső világból. Az újságok megjelenése előtt a vélemények cseréjének egyetlen lehetséges eszköze. A művelt emberekkel való társalgás igénye hozta létre. Az ilyen igényű embert az aktuálisához kapcsolódó minden probléma érdekelte, s lelki szükségét érezte annak, hogy véleményét elmondja. Esetleg a konvencionálistól elütő véleményét, melyet érdemesnek tartott közölni s más álláspontját meghallgatni. Már az első levelekben érzik, hogy Mikes célja nem a vallásos nevelés, sem a tudósítás bizonyos eseményekről, hisz akkor gondolatait közölni szeretné volna a hagyományos műfajok valamelyikében (vallomás, traktátus, napló, emlékirat). Ő azonban úgy beszél az eseményekről, hogy *élvezetes* olvasmány legyen, a gyönyörködtetés céljával, azaz tisztán *szépirodalmi céllal* alkot. Talán azt is mondhatnók: nem is az esemény a fontos, hanem hogy azt élvezetesen, választékos stílusban adja elő! A partraszállás után másfél hónappal írt 5. levélben már beszél a levélírás „gyönyörűségéről”, ami szintén arra mutat, hogy nemcsak a művészi levél ismeretét, de a világi irodalom igényét is magával hozta Törökországba. Ez pedig gondolkozásának *világi jellegére*, legalábbis világias színezetére utal ezekben az években. Ez a sajátosság tükröződik az első évek levél-termesében is. Az emigránsok terveinek bukása, a hazatérés reményének szertefoszlása arányában azután kezd háttérbe szorulni a világias színezet, s előtérbe kerül a gondviseléssel való bajlódás problémája, egyszerűen a vallásos tónus. Az emigráció első 8—10 éve a *lelki válság* periódusa Mikesnél, melynek eredményeként lassan halkul a világias hangvétel.

Mikes világnézetét eszerint alapvetően befolyásolta a hazatérés reményének szertefoszlása: az életerős, világias gondolkozású ifjú lassan a 207. levél halálra váró öregemberévé lett, aki számára csak a „jó halál” nyújt már vigasztalást. Ez azt is jelenti, hogy nagyjából az emigráció első évtizedében keletkezett levelek tükrözik a legmagasabb eszmei szintet, amelyre az író eljutott. Itt kell keresnünk azokat a gondolat-elemeket, amelyek nem fértek be a korabeli

vallásos vagy történeti műfajok valamelyikébe. Ez az alapja, hogy *eredeti* művel kezdi írói tevékenységét.

A forma-vonatkozásban ez abban tükröződik, hogy lassan elfogynak a *Leveleskönyv*ben a világias szemléletre utaló elemek, egyre nő az olvasmányokból beszüremelő anyag, az író megcsappant kedvvel dolgozik a leveleken, s tevékenységének súlypontja a *fordításokra* tevődik át. Az *eredeti művet* alkotó, eredeti műfajt meghonosító író lassan visszakényszerül a tradicionális irodalom keretei közé: vallásos művek tömegét ülteti át magyarrá. Persze, ez is nagy jelentőségű teljesítmény a korban, de mindenképpen azt jelenti, hogy Mikes egyénisége a *beszűkülés* irányában alakult. Irodalomtörténetírásunk aztán ezt a már „Istenhez hajló” bujdosót vitte be a köztudatba. De szinte semmit sem mondott az emigráció első évtizedének erős, élettől duzzadó, a gondviseléssel viaskodó Mikeséről, akiben lelki válságot, belső erjedési folyamatot támasztott az, hogy a felkelés igaz ügye veszendőbe jutott. Problémájává vált az isteni gondviselés kérdése. Érvényesül-e a mindennapi életben? E tanítást a gyakorlattal kezdi mérni, s így jut el az 51. levél keserű felismeréséhez: ellentmondás van a gondviselésről szóló tanítás és a gyakorlat nyújtotta tapasztalat között. Ámde Mikes, a felvilágosodást megelőző nemzedék tagjaként még nem vonhatta le a logikus következtetést: csak az igaz, amit a tapasztalat alátámaszt. A hit fegyvelmező ereje visszakényszeríti Istenhez: ha nem hinnénk a gondviselésről szóló tanításban, azt kellene elfogadnunk, amit tapasztalunk, hogy „csak a nagyokért, a gazdagokért teremtett ez a világ, az alacsonyrendűek és a szegények csak azokért vannak e világon, valamint a vízben az apró halak a nagyokért, és valamint az okatlan állatok a tehervonásért“.

A régi magyar irodalom egyetlen szépírója sem jutott el erre az eszmei magaslatra. Minden elődjénél világosabban érzékelteti: ha az Istent kikapcsolnók a világ életéből, helyét a *társadalmi harc*, a szegények és gazdagok közötti küzdelem foglalná el! Mikes tehát nemcsak nagy művész, de jelentős gondolkodó is, aki nemcsak időben, de az eszmei fejlődés tekintetében is a felvilágosodást közvetlenül megelőző nemzedékhez tartozik.

Mikes művészi jelentőségének alapja az *emberi tudatosság*, az eszmei magaslat, amelyre eljutott. Az összes művek megjelenése végre megteremtí az alapot e *modernebb* Mikes-arc megrajzolására.

Szigeti József

téka

sok esetben az olvasó felé is közvetíteni tudja. Amikor a századforduló pesti újságíró-világába kalauzol, amikor életük egy-egy hozzá kapcsolódó epizódján át az egykori újságíró-kolléga szemével elevenedik meg Jókai, Mikszáth alakja, amikor bemutatja Ady korának Párizsát, majd amikor egy fél évszázad távolából a mai Párizsban újra a régít keresi és találja fel, amikor élete Brassóban töltött, szinte hat évtizedet eleveníti fel, ez az élményszerűség ragadja magával az olvasót is, aki érzi, e lapokon egy hosszú élet meghallgatásra érdemes tapasztalatai summázódnak. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

George Călinescu
Scriitori străini

A pár éve elhunyt kiváló román író, költő, irodalomtörténész és kritikus 67 világirodalmi tanulmányát tartalmazza a Vasile Nicolescu és Adrian Marino szerkesztésében megjelent 800 oldalas antológia. A kötet böngészése közben arra gondolkunk, hogy ez a csodálatos, nyughatatlan, szabad szellem, az Isteria literatúri románe szerzője, milyen otthonosan járt-kelt az egyetemes világirodalomban is; e tanulmányaiban — akárcsak említett művében — az írói portré megrajzolása volt számára a legizgalmasabb feladat. A kötet legfőbb értéke az, hogy igazi művész írta. (Editura pentru literatură universală, 1967.)

